

Артикуца Наталія Володимирівна,
кандидат філологічних наук, доцент

МОВНІ РЕСУРСИ ПРАВА

Вивчення глибинних зв'язків та взаємодії права і мови у процесі їх еволюційного розвитку спонукає ввести до категоріального апарату, і відповідно, до термінологічного інструментарію сучасної правничої лінгвістики комплексне базове поняття «мовні ресурси права», визначивши його сутність і внутрішній зміст. Вихідні постулати для цього такі:

- право має бути визначеним;
- мова є першоелементом і формою права;
- мовнознакова форма є основним засобом об'єктивації (вербалізації) правової ідеї, втілення її у формі письмового чи усного тексту для фіксації, зберігання та передачі правової інформації;

- у процесі еволюції та розвитку права здійснюється пошук мовних засобів та інструментів, здатних забезпечити якісну «правову визначеність» із наявного репертуару мовних засобів;

- пошук і добір мовних засобів, що апробуються та виявляють свою ефективність або неефективність («нежиттєздатність») з тих чи інших причин (внутрішньомовних або екстралінгвістичних) у процесі свого функціонування, у кінцевому рахунку, сприяють і розвиткові самого права, і мови на різних її рівнях.

Ураховуючи, що сучасне право без мови існувати не може, адже саме у мовних засобах формується, матеріалізується і надалі розвивається юридична думка у найрізноманітніших її формах (правова ідея, доктрина, нормативний припис, правова конструкція, закон, юридичний документ, наукова праця чи

розробка з правової проблематики, судова промова тощо), дослідникам на перетині мови і права (першочергово юрлінгвістам, покликаним надавати кваліфіковані рекомендації щодо вживання мовних засобів у різних сферах юридичного мовлення) слід достеменно знати специфіку мови права у всіх її функціональних різновидах, мати цілісне уявлення про наявні та потенційні ресурси її розвитку й ефективного забезпечення потреб правової комунікації. Ось чому застосування терміна «мовні ресурси права» в аспекті розгляду мовних засобів як дієвих лінгвістичних інструментів удосконалення самого права вважаємо доречним у дослідженнях на перетині мови і права.

Мовні ресурси права – це сукупність мовних засобів різних рівнів (лексичних, семантичних, граматичних (словотвірних, морфологічних, синтаксичних), стилістичних), застосованих у письмових правових текстах та усному правничому мовленні, й одночасно потенційні можливості їх використання у різноманітних сферах права залежно від завдань правової комунікації.

У більш широкому розумінні **мовні ресурси права** – це засоби, джерела і можливості пошуку оптимальних мовних засобів для репрезентації правової думки у різних її формах (ідеї, концепції, норми права, припису, оцінки, вимоги, рішення, висновку тощо).

Внутрішній зміст категоріального поняття «**мовні ресурси права**» охоплює такі різновиди мовних ресурсів, як-от: *лексичні* (передусім *термінологічні*); *семантичні* (*лексико-семантичні*); *граматичні* (*граматика права*) (*морфологічні, дериваційні /словотвірні, синтаксичні*); *стилістичні* (*граматико-стилістичні*); *риторичні* засоби і прийоми у правничому мовленні; *мовно-інформаційні* бази (банки) даних з права, мови і термінології права, а також *юрислінгвістичні* ресурси. Розглянемо їх.

Лексичні (термінологічні) ресурси права є першою і

визначальною складовою поняття «мовні ресурси права», оскільки юридична термінологія складає інформативне ядро правничої мови, слугує мовнознаковою моделлю правового буття і правового знання, репрезентуючи систему понять і термінологічних номінацій у всіх сферах права (правотворчість, законодавство, правозастосування, правова наука, правова освіта тощо).

Лексичні (термінологічні) ресурси права охоплюють:

- а) кодифіковану термінологію (загальноюридичну, галузеву, міжгалузеву, суміжну з іншими неправовими сферами);
- б) некодифіковану термінологічну лексику (передтерміни, напівтерміни, терміноїди, професіоналізми, історизми й архаїзми, неологізми, образні та метафоричні вислови);
- в) загальнонавчавану лексику, що вживається поряд із термінами і в сполученні з ними у різних жанрово-ситуаційних стилях юриспруденції. Зазначимо, що кордони між цими різновидами лексичних ресурсів подекуди нечіткі, розпливчасті, мінливі, можливі переходи мовних одиниць, наприклад, із некодифікованої лексики до кодифікованої (і навпаки), спостерігаємо також процеси термінологізації та детермінологізації у юридичному дискурсі.

За структурою термінологічні ресурси представлені однослівними термінами та дво-, три- і багатокomпонентними термінологічними словосполученнями, побудованими переважно за типовими лексико-граматичними моделями. Із зростанням кількості багатокomпонентних словосполучень постає проблема визначення їхніх меж та брак дефініцій. І терміни-слова, і багатокomпонентні термінологічні словосполучення об'єднують здатність передавати певне юридичне поняття. Якщо для передачі певного поняття одночасно застосовуються терміни-слова і терміносполучення, маємо справу з дублетністю та синонімією термінологічних одиниць (ця актуальна проблема потребує особливої уваги термінологів).

Досліджуючи та оцінюючи лексичні ресурси права, чітко диференціюємо питомі та запозичені терміни і терміноелементи, джерела їх походження та історію функціонування, зважуємо на ступінь адаптації до норм мови-реципієнта, вирішуємо питання про доцільність / недоцільність застосування певної термінологічної номінації або її кодифікації. Звертаємо увагу на те, що кодифіковані та некодифіковані, питомі та запозичені терміни постійно взаємодіють у процесі формування терміносистем права, впливають на динаміку розвитку та визначають шляхи збагачення термінологічного фонду правничої мови. Уявлення про те, які саме мовні явища і процеси супроводжують становлення і розвиток терміносистем права, допоможе більш об'єктивно оцінювати термінологічні одиниці у процесі відбору термінів для кодифікації, у пошуках і забезпеченні автентичного юридичного перекладу.

Термінологічні ресурси права потребують фронтального вивчення в різних аспектах (генетичному, історичному, порівняльному, семантичному, структурно-граматичному, функційно-стилістичному тощо). Такі дослідження не лише формують цілісне наукове уявлення про природу і специфіку термінів та терміносистем права, а й допоможуть у розв'язанні численних мовно-термінологічних проблем сучасної юриспруденції.

Актуальні завдання з упорядкування, систематизації та стандартизації української правничої термінології мають виконуватись науковцями шляхом якнайповнішої інвентаризації термінологічно-правового фонду української мови, комплексного підходу до аналізу та експертної оцінки наявних термінологічних ресурсів, із залученням текстових баз даних (законодавства, судової практики, юридичного документознавства), а також лексикографічних джерел, матеріалів наукових досліджень, за необхідності – певних допоміжних даних (історичних, статистичних, порівняльних,

культурознавчих тощо).

Семантичні (лексико-семантичні) ресурси права слід розглядати на різних рівнях: семантика окремого слова (терміна або ТС); семантика законодавчих та інших правових дефініцій; семантика правового припису; семантика нормативно-правового акта; семантика права.

Семантика є одним із найскладніших для вивчення лінгвістичних феноменів, водночас у край важливим для юриспруденції. У колі проблем, пов'язаних із семантикою: питання однозначності та багатозначності, образності та метафоричності, семантизації (побудови семантичної структури) та семантичних трансформацій, проблеми законодавчих дефініцій, проблеми тлумачення та однозначного розуміння нормативно-правових приписів, семантичні деформації правового змісту в правничому мовленні тощо. Ретельного і кропіткого семантичного аналізу потребують явища синонімії, омонімії та паронімії термінів права.

Граматичні ресурси («граматика права») – це насамперед граматичні категорії (іменників, прикметників, дієслів, прислівників, дієприкметників та дієприслівників, займенників та ін.), особливості їх функціонування у правових текстах різних жанрів, насамперед нормативно-правових актах, судових та інших юридичних документах. Наприклад, щодо дієслів важливими є граматичні категорії модальності, часу, способу дії, особові форми, інфінітиви, безособові форми. Службові частини мови також потребують пильної уваги, наприклад сполучники (*та /або*) у нормативно-правових приписах та ін. Знання морфологічних ресурсів правничої мови допомагає не лише запобігати порушенням вимог мовної нормативності у юридичних текстах, але й знаходити правильні граматичні засоби й інструменти для викладу правових норм, дефініцій, застережень, преамбул тощо.

Дериваційні (словотвірні) ресурси термінологічної

лексики права відіграють вирішальну роль у формуванні термінологічного апарату права, оскільки саме завдяки словотвірним засобам, продуктивним моделям і способам словотвору з питомого та запозиченого матеріалу вибудовуються величезні за обсягом юридичні тезауруси, що забезпечують потреби правової комунікації у найрізноманітніших напрямках суспільного життя. У сучасному світі це відбувається настільки стрімко, що лексикографічні джерела не встигають зафіксувати увесь їх обсяг. І якість багатьох «новотворів» (дериваційних дублетів, кальок, індивідуально-авторських термінів тощо) у сьогоденній мові права потребує кваліфікованої оцінки термінологів-експертів з метою корекції або відхилення «невдалих» терміноутворень.

В умовах тотального зростання іншомовних термінів у мовному сьогоденні слід активізувати термінотворення основі внутрішніх ресурсів української мови. Прикладом високої дериваційної продуктивності слугують найдавніші терміни права (*закон, суд, право* та ін.). Серед продуктивних способів термінотворення (синтаксичний, морфологічний, лексико-семантичний, лексико-граматичний, морфолого-синтаксичний (транспозиція: субстантивація та ад'єктивація), аббревіація) останній заслуговує окремої уваги. Створені нашвидкоруч аббревіатури часто не відповідають елементарним вимогам щодо їх побудови, і через низьку якість ускладнюють (гальмують) процес правової комунікації, особливо у нормативно-правових текстах та публічному правовому інформаційному просторі.

Синтаксичні ресурси права виявляються на рівні спостережень за такими мовними явищами, як: особливості синтаксичної побудови правових актів різних жанрів і стилів, передусім конституційних актів, законів, міжнародно-правових документів (синтаксис преамбул, заключних положень та ін.), судових документів тощо; структура речень, порядок слів (у реченні та словосполученні), активні та пасивні синтаксичні

конструкції у нормативно-правових текстах, варіанти форм узгодження та керування, функції однорідних членів речення в текстах законів, судових документах тощо.

Синтаксичні можливості у побудові текстів нормативно-правового характеру обумовлені логіко-семантичною природою і особливостями синтаксичної структури правових приписів. Для дослідників синтаксису правового тексту важливо виявити типові лексико-граматичні моделі правових норм різних типів, різні види юридичних конструкцій та їх синтаксичну структуру. Знання структури речення, основних типів складних речень, оптимальної довжини речень та рівня ускладненості синтаксичних конструкцій допоможуть нормотворцям запобігти синтаксичній недосконалості правових приписів, а правникам – логічним та пунктуаційним помилкам у документах.

Стилістичні ресурси юридичного мовлення вивчає юридична стилістика, що формулює конструктивні принципи і стилістичні вимоги до правничих текстів. Будучи самостійним функціональним різновидом літературної мови, мова права реалізується в різних стилях і підстилях юридичного мовлення, має розгалужену систему жанрів (жанрово-ситуаційних стилів). Кожен із них має свою специфіку і репертуар мовних засобів, правила співвідношення стилістично нейтральних, стилістично маркованих та міжстильових елементів, набір усталених кліше, штампів тощо. Йдеться також про доречність / недоречність використання у певних жанрах або комунікативних ситуаціях стилістично та емоційно-експресивно забарвлених засобів, правилах застосування оцінних понять і оцінних структур, фразеологізмів тощо.

Риторичні засоби і ресурси актуальні насамперед для таких сфер правничого мовлення, як судова риторика, дипломатія, політико-правові дискусії, парламентські дебати, публічні виступи правників, академічне красномовство тощо. Риторика у правничій сфері має багатий арсенал риторичних

засобів, прийомів та робочих інструментів, необхідних для викладу правової аргументації, доказування, впливу на адресата. Наприклад, у судовій сфері розроблені мовні технології судових допитів, судових дебатів, правила судового красномовства. Праці видатних судових ораторів, філософів, громадських і політичних діячів минулого і сучасності про мистецтво промов у суді, матеріали збірників судових промов та інших публічних виступів правників є цінними джерелами для вивчення риторичних ресурсів права.

Мовно-інформаційні ресурси права складають мовно-інформаційні фонди, електронні термінологічні банки даних, документальні текстові бази, довідкові матеріали та лексикографічні ресурси, інформаційно-пошукові системи, бібліографічні системи та покажчики. Постійне поповнення й оновлення цих інформаційно-мовних ресурсів дає користувачам актуальну інформацію про стан і динаміку змін у сучасному праві та законодавстві, зокрема на рівні поняттєво-термінологічних систем різних мов.

У давніх пам'ятках права та лексикографічних джерелах (давніх та сучасних) зафіксовані лексико-фразеологічні ресурси права у різні історичні періоди. Сучасна українська юридична лексикографія охоплює термінологію усіх галузей сучасного українського права. Проте якість деяких словників не відповідає сучасними лексикографічним вимогам через неналежну лексикографічну інтерпретацію представленого в них термінологічного матеріалу (найчастіше це помилки у словникових статтях та дефініціях). Негативним наслідком недостатньої термінографічної компетентності укладачів таких словників є поширення (тиражування) помилок серед користувачів. А тому, на нашу думку, представлений у різних словниках термінологічний матеріал має бути зібраний в єдиний реєстр (термінологічно-правовий фонд) і колективно опрацьований фахівцями на рівні вимог сучасного юридичного

термінознавства. Електронна фіксація, статистичні дані, широке залучення лексикографічних джерел (зокрема нормативних словників та словників труднощів слово- і терміновживання), відкритість для обговорення та дискусій, – важливі умови для фронтального опрацювання термінологічного апарату права.

Мовно-інформаційні ресурси, зокрема лексикографічні матеріали, складають основну джерельну базу для систематизації, упорядкування та вдосконалення юридичної мови і термінології.

Юрислінгвістичні ресурси – це набуті знання, методичні та практичні розробки у галузях юридичної лінгвістики, юридичного термінознавства, юридичної лексикографії, юридичного перекладу, втілені у наукових працях, методичних рекомендаціях, навчальних курсах, посібниках і підручниках для правників та нормопроектувальників, експертів, науковців, укладачів юридичних словників, редакторів та перекладачів правничих текстів.

Юридична лінгвістика розглядає мовні засоби і лінгвістичні інструменти як фактори формування, розвитку та вдосконалення права. Методичний апарат юрислінгвістичних досліджень складають різноманітні методи і прийоми роботи з мовно-термінологічним матеріалом у правничих текстах різних стилів і жанрів. На основі виявлених у процесі лінгвістичного моніторингу законодавчих та правозастосовних актів численних мовних девіацій створено типологію мовних помилок, що потребують виправлення та корекції. Не реалізовані донині можливості лінгвістичних експертиз у сфері законотворчості гальмують процес очищення нормативно-правової бази від таких помилок. На часі – окрім впровадження юридико-лінгвістичної експертизи законопроектів у законотворчий процес, – розроблення більш детальних методичних рекомендацій щодо мовностилістичного оформлення законів та підзаконних актів, різних видів юридичної документації.

Науково-освітній потенціал юридичної лінгвістики також має бути реалізований у системній та поглибленій мовній підготовці нормопроектувальників, юристів, держслужбовців, юрлінгвістів та мовних експертів. Водночас лінгвістам-експертам, редакторам та перекладачам нормативно-правових текстів слід також поглиблювати свої знання з права, ознайомитись із правилами і прийомами юридичної техніки. Поєднання лінгвістичної освіти з юридичною дозволяє більш об'єктивно оцінювати факти, аналізувати їх комплексно, мати більше можливостей для правильного (неупередженого) вирішення мовно-термінологічних проблем у сфері права.

Створити ефективну модель формування лінгвістичної компетентності юристів і нормопроектувальників на сучасних наукових засадах та реалізувати її у спеціальних навчальних курсах із застосуванням найновіших методів і технологічних досягнень – крок, необхідний для розкриття потенційних можливостей мови і та її ресурсів у юриспруденції.

Баулін Олег Вячеславович,
завідувач відділу наукової та
нормативно-методичної діяльності
Київського науково-дослідного
інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України,
кандидат юридичних наук, доцент

ПОНЯТТЯ «ЕКСПЕРТ» І ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Сучасний розвиток національної правової системи, законодавства і правозастосовної діяльності в Україні спрямований на їх приведення до стандартів Європейського Союзу. Цей вектор стосується і судової експертизи, роль якої визначена у п. 4.7. розділу II Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки